

УДК 502.7.569 (477.7)

Раритетні види ссавців Дніпровсько-Орільського природного заповідника

Надія Антоненць

Раритетні види ссавців Дніпровсько-Орільського природного заповідника. — Антоненць Н. — Наведено дані про обсяг фауни і раритетні види ссавців Дніпровсько-Орільського заповідника. Аналізуються частка і стан збереження рідкісних для регіону видів ссавців. Показано позитивний вплив заповідного режиму та висловлюються пропозиції щодо шляхів покращення стану і можливостей відновлення теріофауни. На сьогодні популяції охоронюваних видів в регіоні заповідника знаходяться в задовільному стані. Спираючись на дані багаторічного моніторингу фауни регіону, запропоновано включити до Червоної книги вид *Micromys minutus*.

Ключові слова: ссавці, раритетні види, стан збереження, Дніпровсько-Орільський заповідник.

Адреса: Дніпровсько-Орільський природний заповідник, вул. Полетаєва, 2, м. Дніпропетровськ, 49054 Україна. E-mail: antonez@ua.fm.

Rare species of mammals in the Dnipro–Oril Nature Reserve. — Antonets N. — Data about fauna composition and rare mammal species of the Dnipro–Orilsky Natural Reserve are presented. Portion and state of preservation of rare mammal species in the region are analyzed. A positive influence of protection regime is shown. Proposals for the ways to improvements of fauna state as well as possibilities for mammal fauna restoration are given. Now populations of rare species in the Dnipro–Orilsky Natural Reserve region are in a satisfactory state. Basing on results of long-term monitoring of mammals in the region, *Micromys minutus* is offered to include into the Red book of Ukraine.

Key words: mammals, rare species, state of preservation, Dnipro–Orilsky Natural Reserve.

Address: Dnipro–Orilsky Natural Reserve, 2 Poletaeva str., Dnipropetrovsk, 49054 Ukraine. E-mail: antonez@ua.fm.

Вступ

Створений у 1990 р. Дніпровсько-Орільський заповідник розташований в лівобережній заплаві р. Дніпро, у центрі Дніпропетровщини (48°30' п. ш., 34°45' с. д.). Територія являє собою комплекс короткозаплавних (діброви р. Протовча) і довгозаплавних лісів (р. Дніпро) з системою стариць-озер, лук і боліт (І тераса) і псамофітного степу (середньодніпровські арени) з насадженнями сосни звичайної різного віку (ІІ тераса). Це інтразональні біотопи у степовій зоні України, що накладає своєрідний відбиток на склад флори і фауни. Особливістю резервату є його розташування у «зоні екологічного лиха» і зарегульованість стоку ріки Дніпро греблями Запорізької (з 1932 р.) і Дніпродзержинської ГЕС (з 1964 р.).

В роботі розглядається стан збереження раритетних видів ссавців Дніпровсько-Орільського заповідника, обговорюються можливі причини погіршення (покращення) умов існування ссавців, висловлюються пропозиції щодо шляхів покращення стану фауни і можливостей відновлення популяцій рідкісних видів ссавців.

Матеріал і методика

З 1991 по 2006 рр. тут проводили обліки чисельності та інвентаризацію дрібних ссавців в основних біотопах на 15 постійних облікових лініях з використанням звичайних пасток Геро і живоловок системи Н. Щипанова. Всього за 16 років відпрацьовано 47850 пастко-діб і здобуто 3631 екз. мікромамалій. Моніторингові дослідження бобра здійснювали за методиками

В. Пояркова (1959) і В. Кудряшова (1969); обліки чисельності ратичних проводили порошею взимку і шляхом виявлення індивідуальних ділянок тварин у вегетаційний період; хижих — за норами навесні і порошею взимку. Назви тварин наведено згідно з останніми списками теріофауни України (Загороднюк, 1999; 2002).

Склад фауни

Загальний обсяг фауни ссавців заповідника сягає 40 видів з 5 рядів.

- ряд Комахоїдні: їжак білогрудий (*Erinaceus concolor*), рясоніжка велика (*Neomys fodiens*), мідія мала (*Sorex minutus*), мідія звичайна (*S. araneus*), білозубка білочерева (*Crociodura leucodon*), білозубка мала (*Cr. suaveolens*);
- ряд Кажани: вечірниця мала (*Nyctalus leisleri*), вечірниця руда (*N. noctula*), вечірниця велетенська (*N. lasiopterus*), нетопир карликовий (*Pipistrellus pipistrellus*), нетопир лісовий (*P. nathusii*), лілик двоколірний (*Vespertilio murinus*);
- ряд Хижі: вовк (*Canis lupus*), лисиця руда (*Vulpes vulpes*), єнот уссурійський (*Nyctereutes procyonoides*), куна кам'яна (*Martes foina*), куна лісова (*M. martes*), ласка (*Mustela nivalis*), горностай (*Mustela erminea*), борсук (*Meles meles*), видра річкова (*Lutra lutra*);
- ряд Мишоподібні: бобер європейський (*Castor fiber*), вивірка звичайна (*Sciurus vulgaris*), мишівка степова (*Sicista subtilis*), миша польова (*Apodemus agrarius*), мишка лучна (*Micromys minutus*), мишак лісовий (*Sylvaemus sylvaticus*), мишак уральський (*S. uralensis*), миша звичайна (*Mus musculus*), миша курганцева (*M. spicilegus*), пацюк мандрівний (*Rattus norvegicus*), ондатра (*Ondatra zibethicus*), нориця водяна (*Arvicola amphibius*), нориця лугова (*Microtus levis*);
- ряд Ратичні: кабан звичайний (*Sus scrofa*), сарна європейська (*Capreolus capreolus*), лось європейський (*Alces alces*).

З цього переліку до «Червоної книги України» занесено 6 видів. Рідкісними для Дніпропетровщини видами ссавців завжди вважали мишку лучну і куницю лісову (Писарева, 1960; Булахов та ін., 1983). Лосі до 1958 р. заселили східний лісостеп і стали освоювати південні райони України. При цьому вони виявили значну дисперсію і у 1957–64 рр. з'явилися у степовій зоні (Волох, 2004). В області лось вперше відмічений 1957 р. (Булахов та ін., 1984). Тому, окрім червонокнижних видів та видів, що занесені у додатки до Бернської конвенції, до раритетних видів ссавців заповідника ми внесли три види, що є рідкісними для даного регіону: куниця лісова, мишка лучна і лось. Загалом із 40 видів ссавців заповідника частка раритетних видів (загалом таких 15) складає 37,5 %. Перелік раритетних видів, що мешкають в заплавах біотопах ДОПЗ, наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Список і категорії охорони раритетних видів ссавців Дніпровсько-Орільського заповідника

Назва виду укр.	Назва виду наукова	Категорія раритетності
Мідія мала	<i>Sorex minutus</i> L.	Бернська конвенція (додаток 3)
Білозубка білочерева	<i>Crociodura leucodon</i> Herm.	Бернська конвенція (дод. 3)
Вечірниця велетенська	<i>Nyctalus lasiopterus</i> Schr.	ЧКУ (3 кат.), Бернська конвенція (дод. 2)
Вечірниця мала	<i>N. leisleri</i> Kuhl	ЧКУ (3 кат.), Бернська конвенція (дод. 2)
Нетопир карликовий	<i>Pipistrellus pipistrellus</i> Schr.	Бернська конвенція (дод. 3)
Нетопир лісовий	<i>P. nathusii</i> Keys. et Blas.	Бернська конвенція (дод. 2)
Вовк	<i>Canis lupus</i> L.	Бернська конвенція (дод. 2), ЄЧК
Борсук	<i>Meles meles</i> L.	ЧКУ (2 кат.), Бернська конвенція (дод. 3)
Куниця лісова	<i>Martes martes</i> L.	Бернська конвенція (дод. 3)
Горностай	<i>Mustela erminea</i> L.	ЧКУ (4 кат.), Бернська конвенція (дод. 3)
Видра річкова	<i>Lutra lutra</i> L.	ЧКУ (2 кат.), Бернська конвенція (дод. 2), ЄЧК
Бобер європейський	<i>Castor fiber</i> L.	Бернська конвенція (дод. 3)
Мишівка степова	<i>Sicista subtilis</i> Pall.	ЧКУ (3 кат.), Бернська конвенція (дод. 2)
Мишка лучна	<i>Micromys minutus</i> Pall.	регіонально рідкісний
Лось європейський	<i>Alces alces</i> L.	Бернська конвенція (дод. 3)

* ЧКУ — Червона книга України, ЄЧК — Європейський червоний список.

Анотований список раритетних видів

Нижче подаються стислі характеристики стану популяцій 13-ти рідкісних видів.

Мідія мала. Рідкісний для заповідника вид. Населяє як заплаву, так і арену Дніпра (Антонець, 2001; Антонець, Окулова, 2004). Чисельність низька і складала у середньому 0,02 ос. на 100 п./діб. Дві пожежі (1998 та 2005 рр.) призвели до втрати цього виду на ділянках псамофітного степу заповідника і охоронної зони, пошкоджених вогнем.

Білозубка білочерева. Рідкісний у заповіднику вид. Мешкає виключно на ділянках піщаного степу, незайманого пожежею (Антонець, 2000а; 2001). Чисельність низька і складала у середньому 0,04 ос. на 100 п./діб.

Вечірниця велетенська і мала. Рідкісні для заповідника види. Зустрічаються виключно у старовікових заплавних лісах (Булахов, Чегорка, 1998; Антонець, 2000б).

Нетопирі карликовий і лісовий. Рідкісні для заповідника види. Зустрічаються виключно у старовікових заплавних лісах (Булахов, 1983).

Вовк. Рідкісний для заповідника вид. Населяє степові біотопи з насадженнями сосни звичайної (Антонець, 2003). Мешкає постійно, влаштовує лігва і створює родини та розмножується. У 1995, 2003 та 2005 рр. спостерігали появу прибулих. Під час пожежі 2005 р. загинула самиця з 4-ма нащадками. Зараз у заповіднику мешкає один 4-річний вовк.

Борсук. Поширений в заповіднику вид, чисельність поступово зростає. Населяє виключно лісові біотопи (Антонець, 2000б; 2003б), як природні, так і штучні насадження. Майже усі виявлені «борсучі містечка» давні і складні корінні. На сьогодні виявлено 7 поселень борсука. Чисельність висока та складає 17 особин (4,5 екз./1000 га).

Куниця лісова. Рідкісний для заповідника вид. Мешкає в заплаві Дніпра завдяки наявності лісових інтразональних біотопів в степовій зоні України. Виявлено одне поселення в заплаві діброві поблизу оз. Дубове, що відоме з 1995 р. (Антонець, 2003б).

Горностай. Рідкісний для заповідника вид. Живе в заплаві Дніпра завдяки наявності лісових інтразональних біотопів. Виявлено два поселення (Антонець, 2000б; 2003б). При обліках чисельності ратичних і хижих порошею у грудні (20/ХІІ-2005 р.) відносна чисельність горностая складала 1 перетин сліду на 10 км маршруту.

Видра річкова. Поширений в заповіднику вид. Мешкає на Дніпрі та у заплавних озерах заповідника (Антонець, 2000б; Антонець, 2003б). Чисельність складає 8 особин.

Бобр річковий. Звичайний для заповідника вид, чисельність якого за час спостережень зросла з 5 до 25 особин. Мешкає в заплаві Дніпра на водоймах завдяки наявності лісових інтразональних біотопів (Антонець, 1998; Антонець, Водяний, 2006). У 2000 р. пара бобрів розселилась із заповідника униз за течією Дніпра і створила поселення на відстані бл. 30 км на лівобережжі поблизу човнової станції «Зозуля». На цей час тут мешкає дві сім'ї чисельністю понад 15 особин (Антонець, Водяний, 2006). Це найпівденніша точка поширення бобра в області, і тут запропоновано створити бобровий заказник (Антонець, 2003а).

Мишівка степова. Рідкісний для заповідника вид. Мешкає виключно на ділянках піщаного степу, незайманого пожежею (Антонець, 2000б, 2001). На пошкоджених вогнем ділянках псамофітного степу на аренах Дніпра вид зник. Середня багаторічна чисельність складала 0,23 ос. на 100 п./діб (Антонець, Окулова, 2004).

Мишка лучна. Рідкісний в заповіднику та області вид, що мешкає виключно на лучних і степових ділянках. Чисельність вкрай низька (Антонець, 1998). Як і в Чорноморському заповіднику (Селюнина, 2005), цей вид, потребує підвищення статусу охорони.

Лось. Живе в заплаві Дніпра завдяки наявності лісових інтразональних біотопів. Покращенню умов існування лося сприяло створення штучних насаджень сосни звичайної на аренах Дніпра у 40-х роках ХХ ст. За роки заповідання території абсолютна чисельність змінювалась від 1 до 8 особин (Антонець, 2005). Зараз вона складає 7 особин: 4 дорослих самиці, дві молоді самиці 2005 р. народження і одне теля 2006 р. народження. Взимку лосі відвідують сосняки і споживають хвою сосни.

Висновки

У заповіднику мешкає певний комплекс рідкісних видів ссавців. Із 40 видів ссавців заповідника частка раритетних видів складає 37,5 %, у тім числі 6 видів (15 %), занесених до «Червоної книги України». За результатами 15-річного моніторингу фауни регіону до списків «Червоної книги України» автор пропонує мишку лучну (*Micromys minutus*).

Стан збереження раритетного теріокомплексу в заповіднику задовільний. Завдяки режиму заповідності чисельність борсука, видри і бобра поступово зростає. Вплив заповідного режиму сприяв покращенню стану збереження колонії бобра і зростанню його чисельності та призвів до формування нової колонії за межами заповідника. Вплив антропогенного фактора (створення штучних насаджень сосни звичайної) призвів до покращення умов існування лося. Вплив пірогенного чинника призвів до втрати трьох рідкісних видів (мишівка степова, мідія мала, білозубка білочерева) на ділянках піщаного степу пошкоджених пожежею.

Література

- Антонец Н. В. Динамика популяций микромаммал и полуводных млекопитающих (Rodentia, Insectivora) Днепроовско-Орельского заповедника // Вестник зоологии. — 1998. — Том 32, № 4. — С. 109–114.
- Антонец Н. В. Стратегия сохранения природного разнообразия микромаммал псаммофитной песчаной степи, поврежденной пожаром // Степи северной Евразии: стратегия сохранения природного разнообразия и степного природопользования в XXI веке. — Оренбург, 2000а. — С. 48–50.
- Антонец Н. В. Современное состояние редких видов млекопитающих Днепроовско-Орельского заповедника // Состояние, изучение и сохранение заповедных природных комплексов лесостепной зоны. — Воронеж: ВГУ, 2000б. — С. 146–147.
- Антонец Н. В. Дрібні ссавці степових ділянок Дніпровсько-Орільського заповідника // Заповідна справа в Україні. — Канів, 2001. — Том 7, № 1. — С. 33–37.
- Антонец Н. В. Речной бобр, *Castor fiber* L., на Днепропетровщине // Териофауна России и сопредельных территорий (VII съезд териол. о-ва.). — Москва, 2003а. — С. 6.
- Антонец Н. В. Хижі ссавці Дніпровсько-Орільського заповідника // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття. — Канів, 2003б. — С. 186–187.
- Антонец Н. В. Особливості теріофауни Дніпровсько-Орільського природного заповідника // Біорізноманіття та роль зооценозу в природних та антропогенних екосистемах. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. — С. 454–456.
- Антонец Н. В., Водяний В. С. Бобри Дніпровсько-Орільського заповідника та його околиць // Екологія і раціональне природокористування. — Суми: СумПДУ, 2006. — С. 189–197.
- Антонец Н. В., Окулова Н. М. Дрібні ссавці заплавних ділянок Дніпровсько-Орільського заповідника. // Заповідна справа в Україні. — Канів, 2004. — Том 10, № 1–2. — С. 34–40.
- Булахов В. Л., Губкин А. А., Мясоедова О. М. Методические указания к изучению темы «Редкие и исчезающие позвоночные Приднепровья». — Днепропетровск: ДГУ, 1983. — 87 с.
- Булахов В. Л., Губкин А. А., Мясоедова О. М. Методические указания: Фауна позвоночных Днепропетровщины. — Днепропетровск: ДГУ, 1984. — 67 с.
- Булахов В. Л., Чегорка П. Т. Сучасний стан фауни кажанів Дніпропетровщини // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 100–104. — (Праці Теріологічної школи. Випуск 1).
- Волох А. М. Великі ссавці південної України в XX ст. (Динаміка ареалів, чисельності та управління). — Автореф. дис. ... докт. біол. наук. — Київ: 2004. — 35 с.
- Загороднюк І. Контрольний список теріофауни України // Ссавці України під охороною Бернської конвенції. — Київ, 1999. — С. 202–210. — (Праці Теріологічної Школи, випуск 2).
- Загороднюк І. Польовий визначник дрібних ссавців України. — Київ, 2002. — 60 с.
- Кудряшов В. С. Опыт весеннего учета бобров // Учеты охотничьих зверей и птиц. — Москва: Колос, 1969. — С. 59–60.
- Писарева М. Е. О млекопитающих искусственных лесов степной зоны Украины // Искусственные леса степной зоны УССР. — Харьков: ХГУ, 1960. — С. 283–400.
- Поярков В. С. Временная инструкция по учету численности речного бобра. — Москва, 1959. — С. 1–20.
- Червона книга України. Тваринний світ. — Київ: Українська енциклопедія, 1994. — 464 с.
- Селюніна З. Ссавці регіону Чорноморського біосферного заповідника, що занесені до Червоної книги України // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Сер. Біологія. — 2005. — Вип. 17. — С. 86–88.